

BİR ÖZEL SAYI

Zeki Arıkan

ANNALES (Economies - Sociétés - Civilisations), 35e année, nos 3-4 (Mai-Août 1980), **Recherches sur l'Islam: Histoire et Anthropologie**, pp. 415-867.

Annales (Economies-Sociétés - Civilisations), 1929'da Fransa'da Marc Bloch ve Lucien Febvre'in kurduğu bir derginin adıdır (1). Annales, çağdaş Fransız tarihçiliğini ve sosyal bilimciliğini simgeleyen bir okulun da kendisi olmuş, ünü Fransa'nın dışına taşmıştır. Durkheim sosyolojisinin çökmeye yüz tuttuğu bir sırada gün ışığına çıkan, günümüze değin birkaç kez ad değiştiren, İkinci Dünya Savaşı sırasında bir aralık yayımına ara vermek zorunda kalan Annales, çağdaş tarihçiliğe getirdiği yepyeni görüş ve anlayışla (2) geniş bir alanda etkisini duyurmuştur (3). Derginin yayınları sürekli bir ilgi ve araştırma konusu olmak özelliğini korumaktadır.

Annales, tarihi soyutlanmış durumdan kurtarmış; öteki sosyal bilimlerle birleştirmede ve tarihi bunların merkezi durumuna getirmede büyük başarı göstermiştir. Tarihsel olayların açıklanması için tüm koşulları ve sosyal ilişkileri temel olarak almış, çağdaş tarihçiliğe yeni kavramlar, açıklamalar ve yorumlar getirmiştir. Kurucularının koymuş olduğu ilkelere bağlı olarak yayımını sürdüren Annales dergisine, günümüzde yine onların öğrencileri yön vermektedir. Bunların arasında Fernand Braudel'i anımsatmakla yetiniyoruz (4).

İkişer ayda bir olmak üzere yılda altı sayı çıkan Annales, kimi konular için özel sayılar da ayırmaktadır. Dergi şimdiye değin pek çok özel sayı yayımlamıştır. Tarih ve Kentleşme (**Histoire et Urbanisation**, XXV, 4 (1970); Tarih ve Yapısalcılık (**Histoire et Structure**, XXVI, 3-4 (1971); Aile ve Toplum (**Famille et Société**, XXVII, 4-5 (1972); Tüketim Tarihi (**Histoire de la consommation**,

- (1) P. Leuilliot, "Aux origines des" Annales d'histoire économique et sociale" (1928. Contribution à l'histoire de la France", **Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel**, Toulouse, 1972, II, 317-324; A. Burguiere, "Histoire. La naissance des Annales", **Annales ESC**, 34 année, 6(1979), 1360-1376.
- (2) Annales okulunun Türkiye tarihi açısından önemi için bk. H. İnalçık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New findings", **Review**, I(1977), 69-96. Burada şunu belirtmeden geçemeyeceğiz. Rahmetli Profesör Ömer Lütfi Barkan, Annales okulunun yurdumuzda tanınmasında önemli bir rol oynamıştı. Annales ile Türk tarihçiliği arasında bir işbirliği ortamının doğmasına katkıda bulunan Barkan'ın kimi inceleme ve eleştirilerine de bu dergide yer verilmişti (Bk. Mahmud H. Şakiroğlu, "Ömer Lütfi Barkan, 1902-1979, Belleten, XLIV/173(1980), 153-177) Bununla birlikte derginin, bugüne dek Barkan'ın ölümünden söz etmeyişi düşündürüktür. Çünkü Annales Nekroloji sayfalarında bu okulla ilişkisi olanlara yer vermektedir.
- (4) H.R. Trevor-Roper, "Fernand Braudel, the Annales, and the Mediterranean", **Journal of Modern History**, vol. 44.4 (1972), 468-479; J.H. Hexter, "Fernand Braudel and the Monde Braudellien...", göst. yer. 480-539.

XXX, 2-3 (1975) ve Güney Amerika Toplumlarının Antropolojik Tarihi (*Anthropologie historique des Sociétés andines*, XXXIII, 5-6 (1978) belirtilmesi gereken ilk özel sayılardır. *Annales*, 1980 yılı özel sayısını da İslam araştırmalarına ayırmıştır. Bu özel sayının başlığı, şöyledir: İslam Araştırmaları: Tarih ve Antropoloji (*Recherches sur l'İslam: Histoire et Anthropologie*, XXXV, 3-4 (1980).

Lucette Valensi, sunuş yazısında *Annales*'in niçin İslam'a bir özel sayı ayırmak gereğini duyduğunu açıklamaya çalışmaktadır (415-417): Dünya enerji (petrol) bunalımı, Ortadoğu savaşı, İran ihtilali, çeşitli İslam ülkelerindeki sosyal ve siyasal nitelikteki kaynaşmalar, İslam'ı yeniden güncel duruma getirmiştir. Ancak *Annales*, güncel olayların etkisiyle İslam'a özel bir sayı ayırmaya yönelmiş değildir. Hicretin XV. yüzyılının kutlanması da bunda rol oynamamıştır. Bu, daha çok Dünya müslüman toplumlarının özel sorunları üzerinde toplu bir değerlendirme yapmak isteğinden doğmuştur.

Asya uygarlıklarıyla birlikte İslam'ı da kucaklayan Doğubilim (Orientalisme), bir yüzyıldan beri ağır bir bunalım içindedir. İslam ülkelerinin tarih ve sosyolojisini inceleyen İslambilim (Islamologie), bu alanda uzmanlaşan yandaşlarının da savunduğu gibi, kendi kabuğuna çekilmiş ve öteki sosyal bilimleri etkileyen değişmelere yabancı kalmıştır. Yunan araştırmaları, Tarih ya da Antropoloji bilgi kuramlarını verimli bir biçimde genişletirken, geleneksel Filolojiye bağlı kalan Doğubilim, hukuk okulları, öğreti tartışmaları arasında zaman yitirmiş, bulgularını da tüm müslüman halkların tarihini içine alacak biçimde genelleştirme yoluna gitmiştir. Bu bakımdan İslam dünyasının herhangi bir yerinde sosyal ya da siyasal bir çalkantı olduğu zaman bunun açıklamasını, yorumunu yapmaktan uzak kalmıştır. Kaldı ki Doğubilim de son yıllarda doğu çıkışlı bilginlerce suçlanmaktan geri kalmamıştır (5). Peki Doğubilim'i yıkmak mı gerekir? Bu, açıklanmasına gerek duyulmayan bir saçmalaktır. Son yıllarda Claude Cahen'in bu alanda parlak yapıtları verdiğini unutmamak gerekir. Ancak dünün Doğubilimini de savunmaya gerek yoktur. İslam Dünyası, klasik Doğubilimin sınırları içinde kaybolduğu gibi, ne türdeştir ne de sonsuzdur. İslam, her zaman Müslüman olmayan düzenlerle binbir ilişkide bulunmuştur. Yerleştiği, yayıldığı her yerde çeşitli kültürlerden etkilenmiş, onların kalıtçısı durumuna gelmiştir.

Yukardaki görüşlerden yola çıkan *Annales*, İslam özel sayısında yer alan

(5) Edward W. Said, *Orientalism*, London, 1978. Kitabın kısa bir tanıtımı için bk. *Cumhuriyet*, Çağımız Gözüyle İslamiyet eki, 30 Temmuz 1979. Bu kitapta ileri sürülen görüşlerin eleştirisi için bk. J.-Pierre Thieck, *Annales ESC*, XXXV, 3-4 (1980), 512-516. Said, bu yapıtımda, Doğubilimin tarihsel gelişimini açıkladıktan sonra, onun bir bilançosunu yapmaktadır. Doğubilimin yetersizliğini, onun Batı'nın egemenliğinde bulunmasında aramakta, tıpkı emperyalizm gibi yıkılması gerektiğini savunmaktadır.

incelemeleri üç ana bölümde toplamıştır:

- I. Bugünün Doğubulimi (Orientalisme aujourd'hui), 415-530.
- II. İslam ve Siyasa (L'İslam et politique), 531-676.
- III. Sosyal Yapı (Les formes du social), 677-815.

Her bölümün başına giriş niteliğinde açıklayıcı notlar konmuştur. IV. Bölümde ise Çağdaş İslam (L'İslam contemporain) başlığı altında, geniş bir kaynakçanın tanıtımı ve eleştirisi yapılmıştır (816-861). Sonda, Annales'in birkaç yıldan beri başlattığı ve sürdürdüğü uygulamaya bağlı kalınarak dergide yer alan incelemelerin İngilizce özetleri verilmiştir. Derginin bu özel sayısında bulunan ve İslam'ın çeşitli siyasal, sosyal, kültürel vb. sorunlarına değgin yazıların tümünü tanıtmak ve eleştirmek bizim gücümüzü aşan bir olgudur. Bu bakımdan Annales'in önemli sayılabilecek bir girişimini belirtmek ve söz konusu derginin bu sayısı üzerinde genel bilgiler vermekle yetineceğiz.

I. Bölümdeki ilk yazıda Muhammed Arkoun, **Kuran** surelerinin çok seyrek olarak bir bütünlük oluşturdukları gerçeğinden yola çıkarak, surelerin yeni bir yaklaşımla incelenmesini önermektedir (**Lecture de la Sourate 18**. 418-435).

İslam uygarlığı üzerinde ayrıntılı bir kitap yazmış olan André Miquel (6), Arap coğrafyacılığında deniz haritalarının kökenini araştırmaktadır (**Origine et carte des mers dans le Géographie arabe aux approches de l'an mil**, 452-461). Miquel'e göre, Arap coğrafyacılığında, 1000 yılı dolaylarında deniz, karadan daha iyi bilinmektedir. Bu konudaki bilgiler, Kuran'a ve Yunan coğrafyacılarının verilerine dayanmaktadır. Ancak bu denizler, İslam dünyasına bitişik kıyıları olan sulardır. Akdeniz'in güney kıyıları, Hint Okyanusu'nun batı kesimleri ve bunun uzantıları olan Basra Körfeziyle Kızıldeniz, Hazar denizi İslam coğrafyacılarının tanıdıkları başlıca denizlerdir. Bunların ötesinde deniz, anlaşılmaz gizli bir dünya olarak görünmektedir. Dağları, vadileri, hayvanları, bitkileri ve kendi öz yaşantısıyla deniz ayrı bir evrendir. Şeytan bile bu denizin sonunda bir adaya sığınmıştır.

Özdeksel yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ekmeğin, bugünkü anlamda ne zaman ortaya çıktı? Akdeniz ülkelerinde, özellikle Müslüman İspanya'da ekmeğin, nasıl bir teknikle üretiliyordu? Kıtık dönemlerinde halk nasıl bir ekmeğin besleniyordu? Bu soruların yanıtını Lucie Bolens'in incelemesinde buluyoruz: **Pain quotidien et pains de disette dans l'Espagne musulmane** (462-476). Anlaşıldığına göre, XI-XIII. yüzyıllarda, Akdeniz ülkelerinde Yunan-Roma ekmeğin üretim geleneği etkisini sürdürüyordu. Nitekim bu teknik, İspanya'da

(6) L'İslam et sa Civilisation, Paris 1968.

yazılan tarım kitaplarında ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Kıtık döneminde ise ekmek, bilinen yöntemlerle çeşitli yabancı otlardan yapılıyordu. Ekmek (panis) sözcüğü, Avgustos döneminde bir çeşit peksimeti anlatıyordu. Has ekmek, Yeniçağlarda bile oldukça azdı (7). Yine doğrudan doğruya beslenme ile ilgili olarak Fas üzerinde durulmuştur. B.Rosenberg (**Cultures complémentaires et nourritures de substitution au Maroc, XVe-XIIIe siècle, 477-503**), XV.-XVIII. yüzyıllar arasında Fas'ta temel tüketim maddeleri; bunların zengin, yerleşik ve göçebelere göre dağılımı, yiyeceklerin saklanması gibi konuları ele almaktadır. Avrupa ve yeni Dünyayla ilişkiler sonunda yulaf, mısır, fasulye vb. ürünlerin Fas'a girişi ve bunların beslenme düzenini değiştirmedeki rolleri de araştırılmaktadır.

İkinci bölümdeki incelemeler, önce de belirtildiği gibi, İslam ve Siyasa başlığı altında toplanmıştır. Ancak bu bölümde siyasal olaylara, siyasal düzen, örgüt ve partilere yer verilmemiştir. "Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek" görüşünün yer almadığı İslam geleneğinde din-devlet ikilisinin birbirinden ayrıldığı belirtilmiş (s.531); bu ilkenin çeşitli İslam ülkelerindeki uygulanışı üzerinde durulmuştur.

Abdessalam Cheddadi, İbn Haldun'a göre İslam'da iktidar kavramını incelemektedir: **Le système du pouvoir en Islam d'après Ibn Khaldûn (534-550)**. Yazar, İbn Haldun'un **Mukaddeme**'sinin insan toplumları için bir model önerdiğini anımsattıktan sonra, çağdaş araştırmacıların üzerinde pek durmadıkları **cah** (jâh) kavramını açıklamaya çalışmaktadır. Cah, mülkle birlikte İbn Haldun modelinin anahtarı niteliğindedir. Çok işlevi olan bu kavram, sosyal yapının dinamiğini, siyasal çatışmayı, artı ürünün dağılım mekanizmasını da anlatmaktadır. Mülkle yakından bağıntısı bulunmaktadır. Bir bakıma, sosyal tabakalaşmayı belirlemektedir. Bir zenginlik kaynağıdır.

Osmanlı imparatorluğunun ekonomik örgütlenme modelini ve tarihsel süreç içinde bu modelin değişimini inceleyen İlkay Sunar (**Anthropologie politique et économique: l'Empire ottoman et sa transformation, 552-579**), bu değişimin iç ve özellikle dış koşullara bağlı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Dış etkiler olmaksızın Osmanlı üretim biçiminin kendi basit çerçevesi içinde kalabileceğini belirten İlkay Sunar, XVI. yüzyıldan sonra Batı'daki büyük ekonomik gelişmeler üzerinde durmakta, pazar ekonomisinin yayılmasının doğurduğu sonuçları incelemektedir. İmparatorluğun ekonomik yapısının değişmesi; devletin gereksinimleri, uluslararası baskı ve içerdeki sosyal sınıfların istekleri doğrultusunda bir gelişme göstermiştir. Cumhuriyet'e geçişte

(7) Fernand Braudel, **Civilisation matérielle et capitalisme**, Paris, 1967, 76-133.

yeni yönetici kadronun ekonomik görüşlerine yer verilmiş, ulusal bir ekonomi kavramının yerleşmesi Atatürk'ün görüşleri ışığında açıklanmıştır.

Öte yandan M.-H. Cherif, XVII-XVIII yüzyıllarda Tunus'ta ulemanın rolünü, iktidarla olan ilişkilerini incelemiştir (**Hommes de Religion et pouvoir dans la Tunisie de L'époque moderne, 580-597**). M.Gilsenan da Nasır'dan Sedat'a gelinceye kadarki dönemde Mısır'ın durumunu araştırmaktadır. Mısır'daki iç siyasal gelişmeler, Nasır mitinin çöküşü, gruplaşmalar, devletin dine karşı tutumu üzerinde durulan belli başlı konulardır. (**L'Islam dans l'Égypte contemporaine: Religion d'État, religion populaire, 598-614**). Marc Ferro, 1917 Devriminden beri İslam'ın Sovyetler Birliğindeki durumuna ilişkin toplu bir değerlendirme yapmıştır (**Homo islamicus, homo sovieticus, 663-669**). Dinin çağdaş İran'daki rol ve etkisi ise J.P.Digard'ın araştırmasında ele alınmıştır (**L'autre shiisme, 670-676**).

III.Bölüm, sosyal yapıyla ilgili incelemelere ayrılmıştır. İslam'ın eşit, adil, hoşgörüye dayalı bir toplum düzeni yarattığı ve bunun karşısı görüşleri birer "mit" olarak niteleyen Annales, bu konuda tarihsel olayların derin bir analizini salık vermektedir. Bu bölümde de çeşitli İslam ülkelerinin sosyal yapılarına ilişkin değişik incelemelere yer verildiğini görüyoruz.

Altan Gökalp, Anadolu Alevileriyle ilgili araştırmasında (**Une minorité chiite en Anatolie, 748-763**), merkezileşmiş Osmanlı yönetimiyle, Oğuz geleneklerini sürdüren Anadolu Alevileri arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Kemalizmin ulusçuluk ilkesi; tüm Anadolu insanlarını din-mezhep bağı yerine ulus bağıyla birleştirmiş, böylece geçmişteki yönetimle bu topluluk arasındaki sürtüşmeler tarihin derinliklerine gömülmüştür. Laiklik ilkesinin yerleşmesi de bu bütünleşmeyi tamamlayan en büyük bir öge olmuştur.

A.L.Udovitch ve L.Valensi, Yahudilerin İslam ülkelerindeki statülerini ele alarak, konuyu Cerbe'de bulunan iki topluluk üzerinde yoğunlaştırmışlardır (**Communautés Juives en pays d'Islam identité etcommunication a Djerba, 764-783**).

İslam, Ortadoğu, Osmanlı imparatorluğu ve çağdaş Türkiye üzerine pek çok yapıtıyla tanınmış olan Bernard Lewis, Müslüman olmayan toplulukların İslam yönetimindeki yerlerini belirlemekte ve bunların statülerindeki değişimleri açıklamaktadır. (**L'Islam et les non-musulmans, 784-800**). Sorunun büyük ölçüde hoşgörü kavramı içinde ele alındığı görülmektedir. "Egemen bir dinin öteki dinlerle birlikte var olması ve yaşaması istenci" olarak tanımlanan hoşgörünün aslında yeni bir kavram olduğu üzerinde durulmaktadır. İslam'ın

çok tanrılı dinlere, puta tapanlara ve kitap ehline karşı değişik tavırlar aldığını belirten Lewis, zimmilere tanınan hakların özellikle Osmanlı imparatorluğu içindeki evrimini incelemiştir. Bu evrimin geniş ölçüde dış etkilerden kaynaklandığına kuşku yoktur. Özellikle Fransız devriminin getirdiği düşüncelerin Osmanlı imparatorluğuna sızışına kısaca değinilmiştir (8). 1856 Islahat fermanının, dinleri ne olursa olsun imparatorluğun tüm uyruklarını yasal olarak eşit kabul ettiği dile getirilmiştir. Ancak bu eşitlik, Müslümanlar açısından üstün bir durumun yitirilmesi, Müslüman olmayanlar açısından da eskiden tanınmış ve verilmiş olan ayrıcalıkların elden alınması biçiminde yorumlandı. (9)

Yukarda da değindiğimiz gibi, Annales'in 452 sayfa tutan İslam özel sayısındaki yazıların tümünün tanıtılması gibi bir amaç güdülmemiştir. Her bölümde yer alan incelemelerden birkaçının önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Giriş notları, kitap eleştirileri dışında, dergide 21 yazı bulunmaktadır. Bu incelemelerin sayısal olarak ülkelere göre dağılımı şöyledir:

Genel konular	: 5
Cava	: 1
Cezayir	: 2
Fas	: 3
İran	: 1
Mısır	: 2
Sovyetler Birliği	: 1
Tunus	: 3
Türkiye	: 2
TOPLAM	21

Annales'in bu sayısının da öteki özel sayıları arasında seçkin bir yer tuttuğuna kuşku yoktur.

(8) Yazar bu konuyu geniş olarak şuralarda işlemiştir: B. Lewis, "The impact of the French Revolution on Turkey", *Cahiers d'histoire mondiale*, I (1953), 105-125; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1970, s. 54 ve 81.

(9) Bu konuda Cevdet Paşa'nın görüşleri üzerinde durulmuştur. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, yay. cavid Baysun, Ankara, 1953, I, 67-68.